Vindkraftsetablering i Rumhult

Arkeologisk inventering 2021

Blackstad, Hallingeberg och Hjorted socken, Västerviks kommun, Kalmar län, Småland

Kenneth Alexandersson

Arkeologisk rapport 2021:24

MUSEIARKEOLOGI SYDOST
– en del av Kalmar läns museum

KALMAR·LÄNS·MUSEUM

Vindkraftsetablering i Rumhult

Arkeologisk inventering 2021

Blackstad, Hallingeberg och Hjorted socken, Västerviks kommun, Kalmar län, Småland

Författare Kenneth Alexandersson
Copyright Kalmar läns museum 2021
Redaktion Helena Victor, Gustaf Härnström
Kartor Publicerade i enlighet med tillstånd 507-98-2848 från Lantmäteriverket
Förlag Kalmar läns museum
ISSN 1400-352X

Abstract

Keywords: Croft, Cultivation cairns, Rumhult, Charcoal production, Archaeological field survey

During six days in September 2021, an archaeological field inventory was carried out in two areas northwest of Ankarsrum. The inventory was carried out on behalf of Tekniska Verken in Linköping before a planned wind power establishment. Prior to the archaeological survey, there were five cultural sites registered in the National Heritage Board's register of ancient monuments in the area. During the inventory, several new sites were identified: an area with cultivation cairns, a grave and five sites with charcoal production. A new registration was also made of the farm remains that could be connected to the older crofts.

Innehåll

Sammanfattning **7**
Inledning **8**
Topografi och fornlämningsmiljö **9**
Genomförande **10**
Resultat och tolkning **11**
Kolningsanläggningar 14
Torpen med tillhörande odlingslämningar 15
Område med fossil åkermark 19
Stensättning 19
Övriga lämningar. 20
Åtgärdsförslag **21**
Referenser **23**
Tekniska och administrativa uppgifter **24**

Karta över Kalmar län med platsen markerad.

Sammanfattning

Under sex dagar i september 2021 genomfördes Museiarkeologi sydost/Kalmar läns museum en frivillig arkeologisk inventering efter kulturhistoriska lämningar i ett område väster om Ankarsrum. Inventeringen genomfördes på uppdrag av tekniska verken i Linköping inför en eventuell vindkraftsetablering. I området fanns sedan tidigare fem lämningar registrerade i Riksantikvarieämbetets register (Fornsök).

Vid inventeringen framkom flera nya lämningar: ett område med fossil åkermark, en grav samt fem kolbottnar. De fem kolbottnarna låg inte samlade utan var spridda över ytan. Det gjordes även en nyregistrering av de odlingslämningar som kunde kopplas till de äldre torpen.

Inledning

Under sex dagar i september 2021 genomfördes en arkeologisk inventering efter kulturhistoriska lämningar i ett område väster om Ankarsrum. Inventeringen genomfördes på uppdrag av tekniska verken i Linköping inför en eventuell vindkraftsetablering.

Inventeringen genomfördes dels som en genomgång av de äldre kartor som finns över området, dels som en fältinventering. Gränserna för det område som inventerades efter kulturhistoriska lämningar hade definierats av tekniska verken i Linköping. Det ursprungliga området var något större, men har reducerats efterhand.

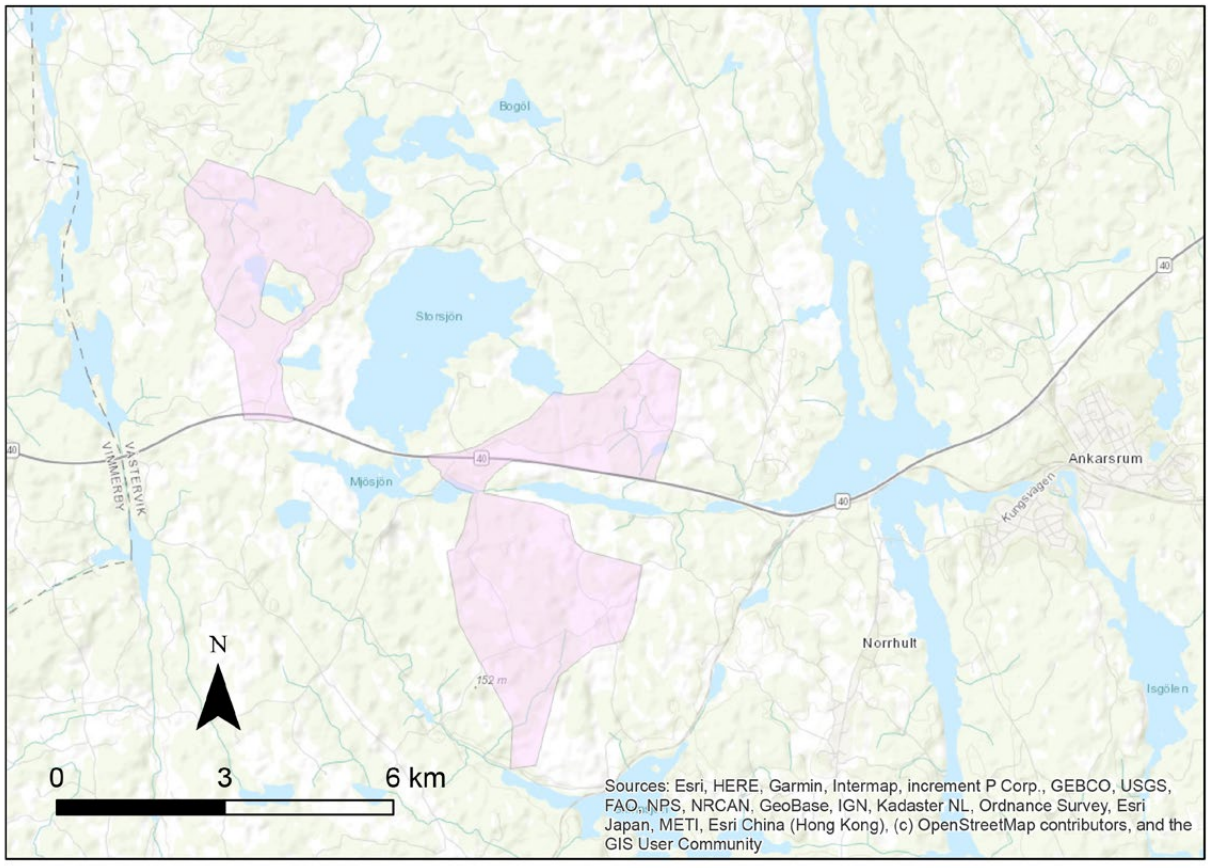

Figur 1. De två områden som inventerades låg i Västerviks kommun, vid Storsjön strax väster om Ankarsrum.

Topografi och fornlämningsmiljö

Terrängen i området hade en kraftigt bruten topografi som omväxlande bestod av sjöar, skogsmark, häll- och våtmarker. Området befann sig i sin helhet utanför dagens odlingsbygd. Ser man till 1940-talets ekonomiska karta fanns det en hel del uppodlade mossmarker och blötängar i anslutning till bäckar och sjöar i området. I dag är dessa odlingslotter sedan länge återplanterade, men kvar finns spåren efter vattensänkningar och täckdiken. Det är framförallt i de lägre, blötare och mer näringsrika partierna som skogen idag utgörs av gran, i övrigt dominerar tall.

Inför inventeringen fanns endast ett fåtal lämningar i Riksantikvarieämbetets register (Fornsök) i området. Samtliga lämningar utgjordes av lämningar i kategorin *övrig kulturhistorisk lämning.*

- L1958:6776 - Vägmärke
- L1958:6858 - Naturföremål/-bildning med bruk, tradition eller namn
- L1955:6339 - Kolningsanläggning
- L1959:6716 - Husgrund, historisk tid
- L1959:6715 - Husgrund, historisk tid

Genomförande

Det arkeologiska arbetet genomfördes i form av en inventering av området i sin helhet. Områdets topografi varierade kraftigt, vilket innebar att förutsättningarna att finna lämningar efter äldre tiders bruk skiftade inom området. I de områden där sannolikheten att finna lämningar var högre, gjordes ett mer noggrant eftersök. Den ekonomiska kartan från 1940-talet visar att det fanns en del utdikade och uppodlade fuktiga partier. Dessa odlingslotter har vid någon tidpunkt återplanterats med skog. Idag visar sig dessa äldre odlingsmödor som kanaliserades bäckar och täktdiken. Dessa yngre odlingslämningar har tillkommit efter 1850 är historisk intressanta och visar på äldre tiders odlingsmödor då man blev tvungen att bryta ny mark för att föda en ökande befolkning, men har inte samma lagskydd.

Vid fältinventeringen gjordes en bedömning och beskrivning av de nyupptäckta lämningarna. Samtidigt gjordes också en översyn av de sedan tidigare registrerade lämningarna. När de äldre bebyggelselämningarna registrerades i fornminnesregistret på 1970-talet prickades de in manuellt på en fotokarta. Fokus låg då på själva torpbyggnaden, vilken registrerades, inte odlingsmarken. Synen på torplämningarna har förändrats sedan 1970-talet och idag faller de inom kategorin fast fornlämning om de tillkommit före 1850. Vid den nu genomförda inventeringen mättes därför även läget för de tidigare registrerade husgrundernas in. Syftet var att se om det fanns några avvikelser i placeringen gentemot den äldre registreringen. I samband med detta visade sig att ett av torpen låg felplacerat med 200 meter i Riksantikvarieämbetets register, Fornsök. Vid den nu genomförda inventeringen gjorde även en översiktlig inmätning av de odlingslämningar som kunde kopplas till torpbebyggelsen, vilket inte gjorts tidigare.

Vid fältinventeringar är det framförallt lämningar synliga ovan mark som är möjliga att identifiera. Där det fanns indikationer på att det kunde finnas lämningar dolda under mark användes en jordsond för att bedöma de underliggande jordlagren. I flera fall hade även vildsvinens bökande inneburit att tidigare dolda lämningar blivit synliga.

Resultat och tolkning

Vid inventeringen nyregistrerades lämning ur två olika kategorier äldre odlingslämningar och kolningsanläggningar. Nedan görs en genomgång av samtliga lämningar i området, både de sedan tidigare registrerade och de nyregistrerade lämningar.

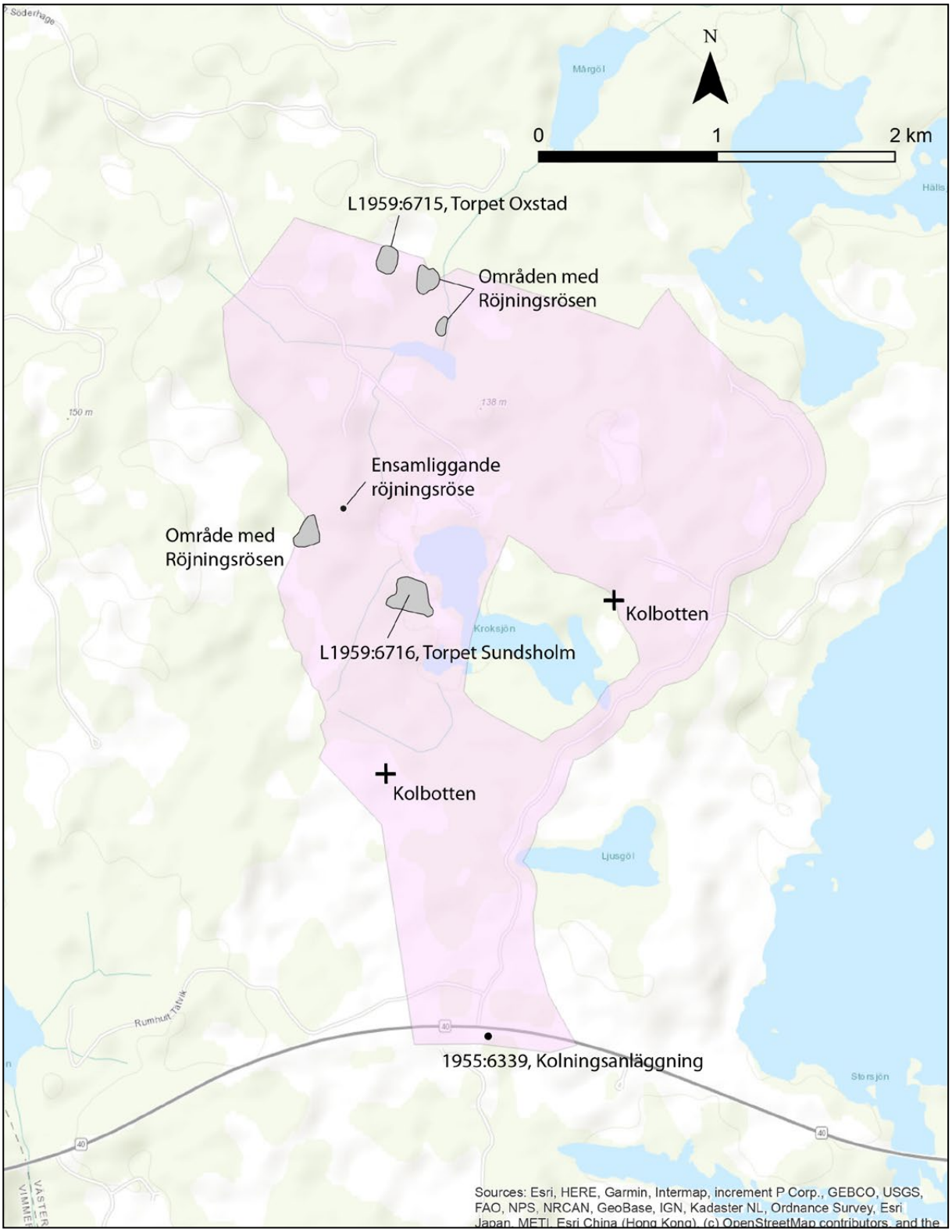

Figur 2. Ett av de inventerade områdena låg nordväst om Storsjön. De lokaler som redovisas med fornlämningsnummer är de lämningar som var registrerade sedan tidigare.

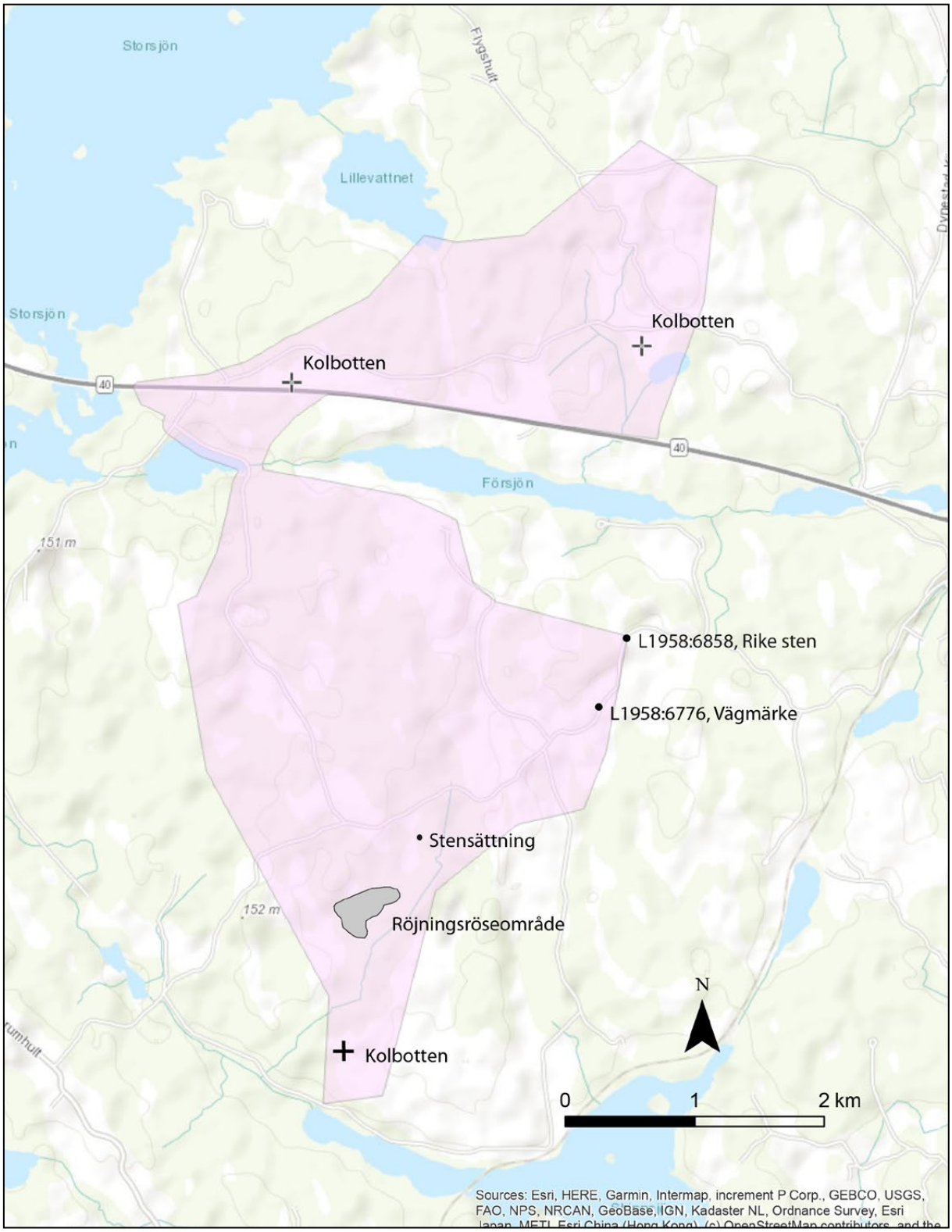

Figur 3. Ett av de inventerade områdena låg sydost om Storsjön. De lokaler som redovisas med fornlämningsnummer är de lämningar som var registrerade sedan tidigare.

Kolningsanläggningar

De förekom kolningsanläggningar redan under förhistorisk tid, men utgörs då framförallt av mindre kolningsgropar. Framställningen av träkol täckte oftast det egna behovet, som i samband med järnframställning och smide kunde vara stor. Från medeltid och framåt ökade träkolsproduktionen kraftigt. Från högmedeltid och framåt framställdes träkolet i liggmilor som är svåra att identifiera ovan mark. Under 1600-talet införde vallonerna bruket av resmilor som snabbt vann mark. Fördelen var bl.a. att träkol kunde framställas av virke med mindre dimensioner. Resmilorna kan i många fall identifieras i ytan genom ett antal gropar/rännor som tillsammans formar en ring, oftast med en diameter på 10–12 meter. I mitten ses ibland ett lätt förhöjt område. Det har länge ansett att resmilorna i det närmaste ersatte liggmilorna. På senare tid har detta ifrågasatts (Hennius 2019). En av orsakerna kan vara svårigheten att identifiera de kolbottnar som blir resultatet efter framställning av träkol i liggmilor.

Vid den nu genomförda inventeringen kunde inga lämningar efter resmilor identifieras. Däremot framkom lämningar efter kolbottnar som sannolikt är rester efter resmilor (fig. 2 & 3). I de flesta fall hade de blivit synliga i områden där vildsvinen bökat. Kolbottnarnas utbredning och tjocklek kunde säkerställas med jordsond. Det går inte att avgöra lämningarna ålder utifrån dess utseende. Vid en undersökning i Växjötrakten har en liknande kolbotten daterats till perioden 1450–1640 e. Kr. (Emilsson m.fl. 2020). Sannolikt faller de nu identifierade kolningslämningarna inom en något senare tidsperioden, 1600–1800 talen. Intressant i sammanhanget är den hyttlämning (L1958:447) som återfinns strax nordost om Ut-Rumhult. Enligt skylt från Ankarsrums hembygdsförening är det lämningar efter Rumhults kanongjuteri som var i bruk mellan åren 1691–1716. Gjuteriverksamhet krävde en stor mängd träkol som med stor sannolikhet producerades i närområdet för att minska transporterna.

I området finns även en sedan tidigare känd och registrerad kolningsanläggning (L1955:6339) (fig. 4). Lämningen utgörs av en ugn för framställning av gengaskol och var i bruk under 2:a världskriget och består av kallmurade väggar i huggna i gråsten.

Figur 4. I området nordväst om storsjön fanns en sedan tidigare registrerad kolningsanläggning (L1955:6339). I anläggningar producerades gengaskol under 2:a världskriget.

Torpen med tillhörande odlingslämningar

Kopplat till de två sedan tidigare registrerade torpen (Oxstad och Sundsholm) visade det sig finnas flera områden med röjningsrösen och murar. På båda platserna fanns det dels röjningsrösen i direkt anslutning till torpen, dels odlingsytor en bit från själva torpen. I husförhörslängderna finns inga ytterligare torp angivna i området. Odlingsytorna är drygt 1½ tunnland stora. På grund av storleken är det är inte troligt att odlingsytorna hör till oregistrerades backstugor, vilkas odlingsareal sällan översteg ¼ dels tunnland (Myrdal & Gadd 2000:90). De två torpen finns inte med på i det äldre kartmaterialet, då skifteskartor saknas i dessa perifera delar av byarnas ägor. Torpet Oxstad finns med på Generalstabskartan från 1883. För att kunna fastställa åldern på torpen har istället husförhörslängderna över Blackstad socken använts.

Torpet Sundsholm (fig. 2)

Etablerades runt 1850/1851, då familjen Peter Andersson, Stina Kajsa Persdotter och sonen Johan Magnus flyttade hit från Gröningsbo. Ser man i husförhörslängderna är det lite rörigt, men det verkar som man ev. under en kort tid bodde vid torpet Oxstad, kanske medan torpet restes. Torpet var färdigbyggt åtminstone den 26/6-1851, då sonens betyg står redovisat i husförhörsländen. De sista som bodde på torpet var Anton och Anna. De flyttade från Sundsholm till Locknevi 1907, vilket innebär att torpet brukades under drygt 55 år.

Torplämningen utgörs av flera husgrunder och en jordkällare. Vid en av murarna växer fortfarande en syren som visar på det botaniska kulturarvet (fig. 5). På den odlingsyta som ligger runt själva torpet finns ett 25-tal röjningsrösen och ett par rester efter murar, varav den längsta närmare 60 meter lång. En andra yta med odlingsrösen återfinns dryg 500 meter åt nordväst. Här finns ett 10-tal röjningsrösen och ett par murar (fig. 6). Många av de röjningsrösen som dokumenterades på de två ytorna är kallmurade och har en hög profil. I området fanns också ett ensamliggande odlingsröse på en liten uppskjutande holme i ett fuktigare parti. Detta fuktigare parti är en av de ytor som odlades upp senare och finns redovisad som åkermark på den ekonomiska kartan från 1940 talet. Möjligen skall detta ensamliggande röjningsröse sättas i samband med den senare odlingen eller är det tecken på att torparna på Sundsholm var tvungna att odla mindre åkertegar en bit bort fån den övriga odlingsjorden. I anslutning till torpet återfanns en äldre ringvält som sannolikt inte har med torpet att göra. Men visar att delar av torpets odlingsytor brukats efter torpet övergavs (fig. 7).

Figur 5. Vid en av murarna i Sundsholm växer det fortfarande syrener drygt 110 år efter att torpet övergavs.

Figur 6. Ett av odlingsrösena på röjningsröseområdet nordväst om själva torplämningen. Röset är kallmurat och har en hög profil.

Figur 7. En övergiven ringvält som återfanns i anslutning till torpet Sundsholm. Välten visar att delar av torpets odlingsytor brukats efter torpet övergavs.

Torpet Oxstad (fig. 2)

Torpet etablerades 1844 (fig. 8). De första som bodde på torpet var Magnus Nilsson och Maja lisa Isaksdotter, med åtminstone sju barn. Inget av barnen tar över torpet. Maja lisa dör i början av 1870-talet. Änklingen Magnus är den siste som bor på torpet och dör själv 1875. Torpet brukades med andra ord av samma familj under 35 år för att sedan överges.

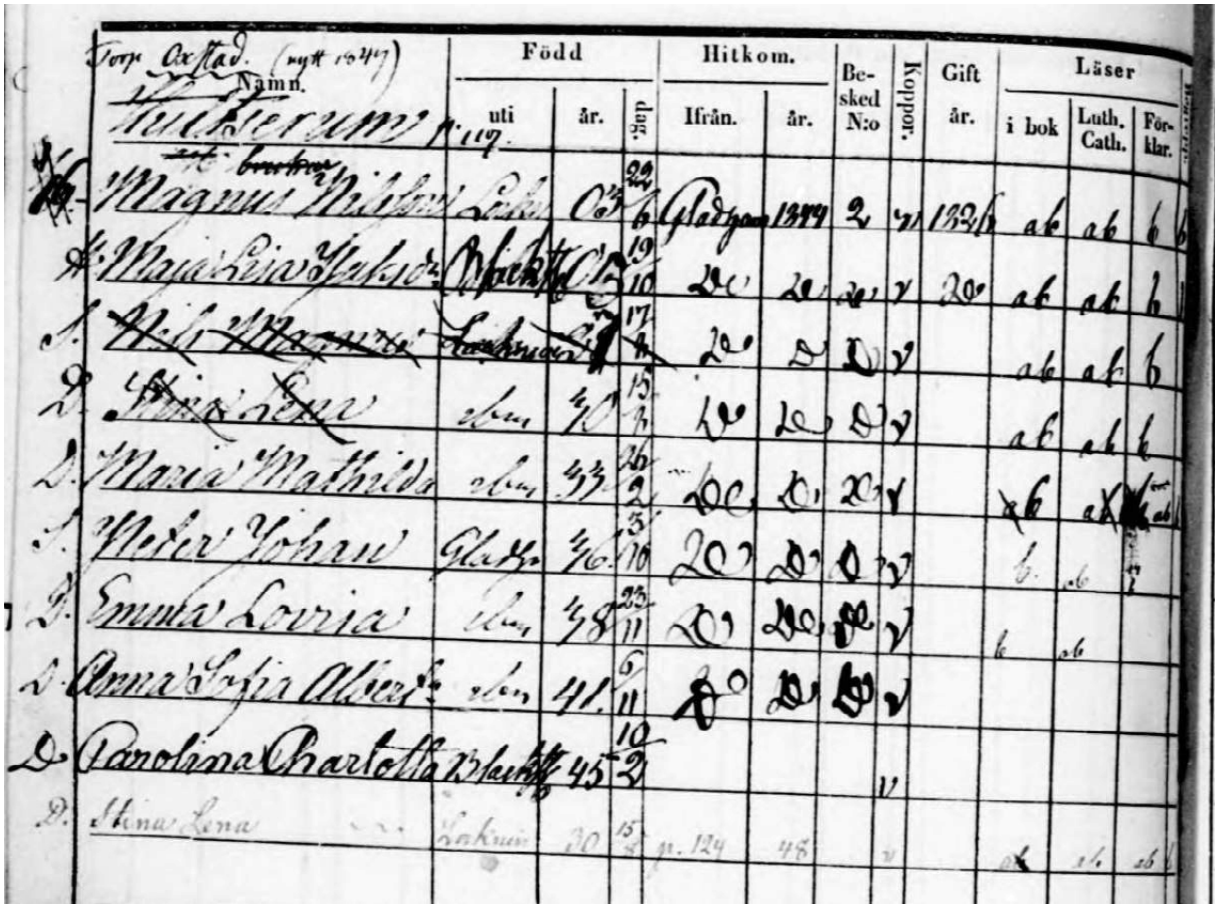

Figur 8. Ett utdrag ur husförhörslängden från 1843–1848. I rubriken kan man läsa att torpet Oxstad var nytt 1844, då makarna och sex av barnen flyttade dit. Sista barnet föddes året därpå och skulle möjligen kunna vara det enda barn som fötts på torpet.

I området finns två husgrunder varav boningshuset har rester efter en murstensstock. Runt torpet finns två ytor med odlingslämningar. Ytan som finns registrerad i Fornsök består endast av röjningsrösen, medan ytan med boningshuset var sedan tidigare oregistrerad.

De två ytorna med röjningsrösen ligger drygt 150 meter ifrån varandra. Det finns ett 10-tal röjningsrösen vardera på de två separata ytorna. På området i nordväst finns en närmare 150 meter lång L-formad mur bevarad som säkerligen skyddat den odlade marken från de betande djuren. Ner mot Sarvgöl, drygt 100 meter åt sydost, fanns även där en ansamling av tre röjningsrösen. Möjligen skall även dessa kopplas till torpet.

Figur 9. De odlingsrösen som återfanns i det sydöstra området gav ett mer ålderdomligt intryck än de lämningar som fanns i anslutning till torpen. Rösena hade oftast en svagt välvd och låg profil.

Område med fossil åkermark

I den södra delen av undersökningsområdet framkom ett område med röjningsrösen som inte gick att koppla till en torpmiljö (fig. 3). Vid inventeringen noterades ett 40-tal röjningsrösen över ett cirka 2 hektar stort område. Röjningsrösena skilde sig morfologiskt gentemot lämningarna i anslutning till torpen. De hade en flackare profil och var inte kallmurade (fig. 9). Det saknades också lämningar efter murar. De återfanns i anslutning av en av de täktdikade och uppodlade mossmarker som finns på den ekonomiska kartan från 1940-talet, men ytan med röjningsrösena är då skogbeväxta. Bedömningen är att de representerar en odling som i tid ligger före 1850. Ytorna mellan uppvisar en måttlig stenröjning vilket talar för att det rör sig om lämningar efter en odling som företagits under förhistorisk tid eller tidig medeltid. Lämningarna skall betraktas som en fornlämning. För att fastslå odlingens ålder med större precision krävs naturvetenskapliga dateringsmetoder som ^{14}C.

Stensättning

I området registrerades en ensamliggande stensättning (fig. 3). Trots ett något ostrukturerat utseende bedömdes den utgöra en grav (fig. 10). Graven var 5 m i diameter med en höjd på 0,25 m och delvis jordfylld. Storleken på stenmaterialet varierar mellan 0,2–0,4 m.

Figur 10. I det sydöstra området framkom en stensättning, vilken trots en något ostrukturerad yta bedömdes utgöras av en ensamliggande grav.

Övriga lämningar

Registrerat i Fornsök sedan tidigare finns ett udda format flyttblock med en tradition kopplad till sig (L1958:6858) (fig. 3). Flyttblocket vilar direkt på berghällen och kallas Rike sten. I Folklivsarkivets register i Lund kan man läsa följande:

På vägen Ankarsrum – Hjorteds station med sträckning över Rumhult ligger utmed vägkanten på Rumhult skog en flat sten ganska stor och ungefär så hög som ett bord. Om denne sten finns en tradition att en kung med följe skulle ha suttit där och ätit en gång och därvid begagnat stenen som bord. Stenen benämnes än i dag av gammalt folk i bygden för ”rike sten” och även ”kungens sten”. Vad benämningen ”rike sten” främst åsyftar är inte känt. Det kan syfta på ”de rikes sten” eller ”rikets sten”. Vilken kung som avsetts har inte gått att få klarhet i. Somliga säga Karl XII, andra XV. Sannolikast är nog att det var den sistnämnde, om det nu finns verklighetsbakgrund bakom det berättade.

Cirka 200 söder om Rike sten finns även en möjlig vägvisarsten registrerad (L1958:6776) (fig. 3).

Åtgärdsförslag

Länsstyrelsen i Kalmar län är den myndighet som beslutar vilka antikvariska åtgärder som behöver göras i samband med en exploatering. Denna frivilliga inventering kan ses som ett första steg i bedömningen av områdets kulturhistoriska lämningar och dess vetenskapliga värde. Inventeringen utgör ett underlag för länsstyrelsens bedömning eventuella arkeologiska insatser. Generell kan sägas att Kalmar län museum anser att man vid en exploatering i området bör ta hänsyn till de nu kända lämningarna i området, så att dessa inte kommer att beröras.

Vid inventeringen noterats och registrerats både yttäckande lämningar och punktobjekt. Många av lämningarna utgörs av kategorin kulturhistoriska lämningar/möjlig fornlämning. Det finns även ett par lämningar under kategorin fornlämning. Vad gäller de två torpen faller de under varsin kategori. Enligt Kulturmiljölagen (KML) skall en lämning betraktas som fornlämning om den tillkommit före år 1850. Torpet Oxstad tillkom 1844 och utgör därför en fast fornlämning. Torpet i Sundsholm däremot tillkom först 1850/51 och faller därför utanför fornlämningsbegreppet. Rent vetenskapligt besitter dock de två torpen och dess odlingslämningar ett lika högt värde. De ligger i ett område som inte är optimalt för odling, men som man på grund av en ökande befolkning på landsbygden under 1800-tal tvingas att odla upp. De två torpen brukades under 35 respektive 55 år och båda representerar en intressant övergångsperiod i svensk historia. Mot slutet av 1800-talet slår industrialismen igenom på alvar och inflyttningen till städerna ökar. Detta innebär att de relativt nyetablerade torpen i odlingsbygdernas marginalområden försvinner först. De två torplämningarna speglar dåtidens stora vedermödor och är vetenskapligt viktiga vare sig de tillkommit åren före eller efter 1850.

Åldern på de kolningsanläggningar som noterats i området är svårbedömd, men ligger sannolikt i perioden 1600 fram till 1900-talets början. Man ser en ökande efterfrågan på träkol i samband med industrialismen. Torparna fick ofta lägga sina dagsverken för att hjälpa till vid det arbetsamma kolningsarbetet. I det nu aktuella området skulle kanongjuteriet i Rumhult göra att efterfrågan på träkol i området varit stor redan under början av 1600-talet. Vid Gabriel Gyllenankars sätteri Ångersrum anläggs 1655 en masugn och tackjärnshammare, vilket senare döps om till Ankarsrum (Åkerman m.fl. 2003). Det fanns med andra ord tidigt ett stort behov av träkol som fortlöper till träkolsanvändandet fasas ut. De kolbottnar som identifierats kan vara ett led i den järnhantering som trakten blivit känd för, från 1600-talet och framåt. Eftersom det inte går att datera lämningarna visuellt skulle det krävas naturvetenskapliga dateringsmetoder som ^{14}C för att bedöma dess ålder.

I den sydligaste delen av undersökningsområdet framom ett område med röjningsrösen som inte gick att koppla till en äldre torpmiljö. Röjningsrösena skilde sig morfologiskt gentemot lämningarna i anslutning till torpen. De hade en flackare profil. Det saknades också lämningar efter murar. Röjningsröseområdet återfanns i anslutning till en av de uppodlade mossmarker som finns på den ekonomiska kartan från 1940-talet. Bedömningen är att röjningsrösena representerar en odling som i tid ligger före 1850. Ytorna mellan röjnings-

rösena uppvisar en måttlig stenröjning vilket talar för att det rör sig om lämningar en äldre fas. Att säkert datera odlingen okulärt låter sig inte göras utan här krävs en ^{14}C-analys för att säkert bedöma dess ålder. Strax norr om röjningsröse området nyregistrerad en ensamliggande stensättning. Graven var 5 m i diameter med en höjd på 0,25 m och var delvis jordfylld. Storleken på stenmaterialet varierar mellan 0,2–0,4 m.

Referenser

Emilsson, A., Alexandersson, K. & Nilsson, N. 2020. Boplats och gravar vid Norra Bergundasjön. Arkeologisk undersökning 2018:07 Räppe 7:2, Bergunda socken, Växjö kommun, Kronobergs län. Museiarkeologi sydost/Kalmar läns museum.

Hennius, A. 2019. Spår av kolning Arkeologiskt kunskapsunderlag och forskningsöversikt. Riksantikvarieämbetet.

Myrdal, J & Gadd, C-J. (red.). 2000. *Det svenska jordbrukets historia Bd 3 Den agrara revolutionen: 1700-1870.* Stockholm

Åkerman, P., Hofrén, M. & Åkerman, H. 2003. *Ankarsrums bruk 350 år.* Ankarsrums hembygdsförening.

Tekniska och administrativa uppgifter

Kalmar läns museums dnr:	33-209-2021
Projektnummer KLM:	21_47
Uppdragsgivare:	Tekniska verken, Linköping
Landskap:	Småland
Kommun:	Västervik
Socken:	Blackstad, Hallingeberg och Hjorted
X koordinat:	6396710
Y koordinat:	572512
Latitud:	57°42.403'N
Longitud:	16°13.011'E
Altitud:	90–150 m ö.h.
Fältarbetstid:	2021.08.30–2021.09.07
Personal:	Kenneth Alexandersson
Inmätning:	GPS, Koordinater och höjdangivelser i rikets koordinatsystem SWEREF 99 16:30 och RH2000.

Adress Box 104,
S-392 21 Kalmar

Telefon 0480-45 13 00

E-post info@kalmarlansmuseum.se
Webb kalmarlansmuseum.se